

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

JADID ADABIYOTI NAMOYANDASI. ABDURAUUF FITRAT – MA’RIFATPARVAR IJODKOR

Kurganboyeva Nozimaxon Abdulazizovna,
ona tili va adabiyot kafedrasida katta o‘qituvchisi,
TDSHU akademik litseyi,
E-mail: kurganboyevanozimaxon@gmail.com

***Annotatsiya.** XX asr o‘zbek milliy adabiyoti va adabiyotshunosligining tamal toshini qo‘ygan ijodkorlar safida Abdurauf Fitratning alohida o‘rni bor. U Sharq Uyg‘onish davri yetkazib bergan Abu Ali ibn Sino, Beruniy, Farobiy, al-Xorazmiy, al-Farg‘oniy kabi daholardek qomusiy bilimga ega bo‘lgan millatparvar ijodkor edi. U adabiyot tarixining barcha davrlariga mansub ijodkorlar haqida birinchi manbalarga tayanib tadqiqot olib borgan olim sifatidagina emas, balki Sharq xalqlari tarixini, etnografiyasini, falsafasini, musiqasini chuqur bilgan inson sifatida ham ardoqlidir. Ma’rifatparvarlik sohasidagi uning sa’y-harakatlari ulkan milliy jasoratdir.*

***Kalit so‘zlar:** Ma’rifatparvar, jo‘shqin faoliyat, birinchi o‘zbek proffessori, alloma, tashabbuskor, ilmiy meros.*

***Аннотация.** Особое место в ряду творцов, заложивших основы узбекской национальной литературы и литературоведения XX века, занимает Абдурауф Фитрат. Он был творцом, обладавшим энциклопедическими знаниями, как такие гении, как Абу Али Ибн Сина, Беруни, Фараби, аль-Хорезми, аль-Фергани, которые творили в эпоху Восточного Возрождения. Его почитают не только как ученого, проводившего исследования, опираясь на первоисточники о творцах всех эпох истории литературы, но и как человека, глубоко знающего историю, этнографию, философию, музыку народов Востока. Его усилия в области просвещения – это огромный национальный подвиг.*

***Ключевые слова:** Просветитель, активная деятельность, первый узбекский профессор, ученый, инициатор, научное наследие.*

***Annotation.** Abdurauf Fitrat has a special place among the creators who laid the foundation stone of Uzbek national literature and literary studies of the 20th century. He was a nationalist creator who had encyclopedic knowledge like such geniuses as Abu Ali ibn Sina, Beruni, Al-Farabi, al-Kharazmi, al-Farghani, whom the Eastern Renaissance brought. He is honored not only as a scientist who conducted research on the creators of all periods of literary history based on the first sources, but also as a person who deeply knows the history, ethnography, philosophy, and music of the peoples of the East. His efforts in the field of enlightenment are a great national courage.*

***Key words:** Enlightener, active work, first Uzbek professor, scientist, initiator, scientific heritage.*

XX asr boshidagi o‘zbek milliy uyg‘onish adabiyotining asoschilaridan biri, o‘zbek milliy she‘riyati, prozasi, adabiyotshunosligi, tilshunosligi, maorifi, jamiyatshunosligi singari o‘nlab sohalarning rivojigaulkan hissa qo‘shgan adib Abdurauf Abdurahim o‘g‘li Fitrat 1886-yil Buxoroda ziyoli oilada tug‘ilgan¹. Otasi

¹ N.Karimov va boshq. Adabiyot (Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 11-sinfi uchun darslik). - T: O‘qituvchi, 2004. 73-86-betlar; N.Karimov va bosh. XX asr o‘zbek adabiyoti (11-sinf uchun darslik), - T.: O‘qituvchi, 2002.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

Abdurahimboy sarroflik (pul almashtiruvchi) va savdogarlik qilgan. Fitratning Abdurahmon ismli ukasi, Mahbuba ismli singlisi ham ziyoli kishilar bo‘lib yetishganlar.

Fitrat o‘zbek va fors tilini onasi Bibijon otin (Nastarbibi yoki Mustafbibi) dan o‘rganadi. Abdurauf Fitratning badiiy iste’dodining shakllanishida onasining xizmatlari beqiyosdir.

Abdurauf dastlab eski usuldagi maktabda, so‘ngra Mir Arab madrasasida o‘qiydi. Bu erda o‘zining noyob iste’dodi bilan mudarrislar e’tiborini tortadi. S. Ayniy “Buxoro inqilobi tarixi” kitobida Fitratning talabalik yillari haqida to‘xtalib, bunday deb yozadi: “Bu davrning hur fikrli yoshlaridan biri Abdurauf Fitratdir. Bu kishi Buxoro talabalari ichida eng qobiliyatli va fozillardan biri edi”. U 18 yoshlarida bir muddat otasining ishlariga yordam beradi, u bilan birga hajga ham boradi. 1904-1907 yillar mobaynida Turkiya, Eron, Hindiston, Arabiston, Rusiya mamlakatlarida bo‘ladi.

Fitratning talabalik yillari ma’rifatparvarlik harakati qizg‘in tus olib, oynoma va ro‘znomalarga qiziqish kuchaya borayotgan bir davrga to‘g‘ri keldi, ijtimoiy-siyosiy hayotdagi bu to‘lqinlar, shubhasiz, ilm toliblari qalbida ham o‘ziga xos mavjlar yaratdi. Ularda millat va Vatan tuyg‘ulari uyg‘ona boshladi. Dunyoni ko‘rish, o‘zga yurtlar turmushining ilg‘or tomonlarini o‘rganib, o‘z yurtlarida tadbiiq etish orzusi yoshlarga tinchlik bermasdi.

1909-yilda “Jamiyati xayriya” tashkil etildi. Uning maqsadi iste’dodli yoshlarni aniqlab, ularni chet elda o‘qitish edi. 1909-1913-yillarda adib “Tarbiyati atfol” (“Bolalar tarbiyasi”) xayriya jamiyati orqali Turkiyaga jo‘natilgan besh nafar talabalardan biri sifatida Istanbuldagi “Dorulmuallimin” – muallimlar gimnaziyasida tahsil oladi.

Fitratshunos olim Hamidulla Boltaboyevning kuzatishlariga qaraganda, Fitrat Istanbulda bilim olish barobarida mudarrislik ham qilgan ekan. Shu bois, u turk olimlari ichida katta hurmat va e’tiborga sazovar bo‘lgan.

1908 –yilda Turkiyada inqilob bo‘lib, uning aks-sadolari hali so‘nmagan, ayniqsa, yoshlar orasida o‘z ta’sirini ko‘rsatayotgan edi. Tabiiyki, buxorolik yoshlar dunyoqarashida ham bu harakat o‘z izlarini qoldirdi. U yerda zamondoshlari bilan birgalikda “Buxoro ta’limi maorif jamiyati degan uyushma tuzadi. Unda jadidchilik harakati keng targ‘ib qilindi.

Fitrat Turkiyadan qaytgach (1914), qizg‘in ishga kirishib ketadi. “Usuli jadida” maktablarini ko‘proq ochish, ularda bilim berishni yanada takomillashtirish

68-91-betlar; S.Olim va bosh. Adabiyot (Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik-majmua). - T.: G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, O'zbekiston nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010. 130-143-betlar.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

choralarini izlaydi. U ham boshqa taraqqiyparvar kishilardek yangi avlodni tarbiyalash, ularni zamonning ilg‘or ilmlaridan bahramand etish tadbirlari bilan qiziqdi. Uning orzusi turkistonlik yoshlar ham Sharq, ham G‘arb oliygohlarida bilim olmoqliklarini ta‘minlash edi, u o‘zining orzusiga qisman bo‘lsa-da erishdi.

Fitrat 1919-1920-yillarda Afg‘oniston hukumatining Toshkentdagi vakolatxonasida tarjimon, “Turon”, “Buxoroyi shari”, “Oina” kabi ko‘pgina gazeta va jurnallarni tashkil etishda bosh-qosh bo‘ladi, 1918-yilda Toshkentda tashkil etilgan, Turkistonda til, adabiyot, san‘at masalalari bilan ilk bor tashkiliy ravishda shug‘ullangan.

O‘zbekiston hududida vujudga kelgan dastlabki ilmiy muassasa va o‘ziga xos yozuvchilar uyushmasi bo‘lgan “Chig‘atoy gurungi” nomli ilmiy-ma‘rifiy tashkilotga rahbarlik qiladi. Buxoro Xalq Respublikasining bir qator rahbar lavozimlarida ishlaydi. Buxoro amiriga berilgan ultimatum ham uning qalami bilan yoziladi.

Fitrat Shahrisabz va Karkida jadid maktablarini ochadi, “Yosh buxoroliklar” partiyasini tuzib, unga sarkotib bo‘ladi. 1917-1918-yillarda Samargandda chop etiladigan “Hurriyat” gazetasida bosh muharrir bo‘ldi. Fitrat “Hurriyat” gazetasining 1917-yil 7-noyabr sonida “Rusiyada yangi bir balo bosh ko‘tardi: Bolshevik balosi!,- deb yozgan.

Fitrat 1918-yilning bahorida Toshkentga chagiriladi va maorif va madaniy sohalarda faoliyat yuritadi, maktablarda, dorilfununda til va adabiyotdan dars beradi.

1919-yilning boshlarida Cho‘lpon bilan uchrashadi va ular bilan abadiy do‘st bo‘ladi.

1-o‘zbek profressori. 1920-yil oxirlarida Fitrat Fayzulla Xo‘jayev taklifi bilan Buxoroga qaytib, Buxoro hukumatining yirik lavozimlarida ishlaydi, ikkala davlat arbobi tashabbusi bilan 60 nafardan ko‘proq yoshlar Germaniyaga o‘qishga yuboriladi.

1921-yilning mart oyidan Buxoro jumhuriyatida turk (o‘zbek) tili davlat tili deb e‘lon qilinadi. Buxoro teatri ish boshlaydi².

1921-yilda Fitrat Buxoroda madaniyat ishlarini rivojlantirish maqsadida bir qator iqtidorli yoshlarni ishga taklif qiladi. Manon Uyg‘ur nomli davlat teatrida, Cho‘lpon esa “Buxoro axbori” ro‘znomasida faoliyat ko‘rsatadi. Uning mashhur “Xalq” she‘ri Buxoro inqilobining bir yilligi munosabati bilan yozilgan edi.

Fitrat 1921-22 yillar oralig‘ida bir qator katta lavozimlarda ishlab o‘zining davlat arbobi sifatidagi iste‘dodini ko‘rsata oldi, “...qurultoy qaroriga binoan (1922-yil 18-avgust) Buxoro MK a‘zolidigiga saylandi, 1922 –yil 19-sentabridan boshlab

² Olim va boshq. Adabiyot (Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 8-sinf.uchun darslik-majmua). - T.: G‘. G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, O‘zbekiston nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010. 132-bet.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

Tashqi ishlar Xalq Noziri, Xalq xo‘jaligi Kengashining raisi, BXShJ Xalq xo‘jaligi Oliy Kengashining raisi o‘rinbosari, BuxMIJ raisining o‘rinbosari, BXShJ Mehnat Kengashi Prezidiumining a‘zosi vazifalarida ishladi”³.

1923-yil MK kotibi Ya.E. Rutzutak Buxoroga keladi.U o‘z nutqida Buxoro hukumati bir qator rahbarlarining, shu jumladan, Fitratning maorif noziri sifatidagi faoliyatida yo‘l qo‘ygan “xato” larini fosh etadi.Fitratga yopishtirilayotgan ayblar asossiz edi. Lekin u ishdan chetlatildi. Fitrat savdogar oilasidan bo‘lganligi uchun ham yuqori lavozimlarda ishlashi nojoiz deb topildi. Fitrat o‘zi faoliyat ko‘rsatgan tashkilotga asossiz qo‘yilgan ayblarni “non orasidan kir izlamak”, deya atagan edi. Adib: “Ne-ne yurtlarni kezdim, ko‘rdim, biroq Turkistonimiz kabi baxtsiz bir mamlakat yo‘qdir”, - deb nola qilgan. 1923-1924-yillarda Fitrat Moskva va Leningradda yashaydi. Sharq tillari institutida pedagoglik faoliyati bilan shug‘ullangan, hozirgi Sankt-Peterburg universitetining Sharq fakultetida ma‘ruzalar o‘qigan va o‘zbek ziyolilari ichida birinchilardan bo‘lib **professor** ilmiy unvoniga sazovor bo‘lgan. Shu bilan birga Moskvada chiqarilgan “Uchqun” hamda “Бухарская жизнь” (“Buxoro hayoti”) gazetalarida ham ishladi.U dars berish bilan birga ijod bilan ham shug‘ullandi. Uning “Abulfayzxon”, “Bedil. Bir majlisda”, “Qiyomat”, “Shaytonning Tangriga isyoni” asarlari Moskvada yozildi va ayrimlari chop etildi. Uning “Abulfayzxon”, “Bedil. Bir majlisda”, “Qiyomat”, “Shaytonning Tangriga isyoni” asarlari Moskvada yozildi va ayrimlari chop etildi.

Fitrat Moskvadan qaytgach, ilmiy-badiiy ijodni davom ettirdi. “Inqilob” oynomasi tahririyatiga a‘zo bo‘ldi. Adabiyot nazariyasiga oid bir qator ma‘ruzalar qildi.

1925-yilning boshlarida S.Siddiq bilan birgalikda Farg‘ona vodiysi va Buxoro bo‘ylab ilmiy ekspeditsiyaga chiqdi. U Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarining noyob qo‘lyozmasini Namangandan topdi. “Qutadg‘u bilig” asarini o‘rganishga kirishgan, mo‘g‘ul tilining lug‘atini tuzishga tayyorgarlik ko‘rgan. U shoirni “kichik, nozli qanotiga butun bashariyatni qo‘ya oladigan, “o‘ksuz, yo‘qsul ko‘ngillarni” ko‘taradigan bir bulbuldir”, deb ta‘riflagan.

1926-yilda Fitrat lotin yozuviga o‘tish qo‘mitasida Botu bilan birga ishladi. Bu erda u o‘zining yetuk tilshunos ekanini ko‘rsata oldi. “O‘zbek tilining sarfi”, “Sarfi zaboni tochiki”, “O‘zbekcha til saboqligi”, “Imlo konferensiyasi munosabati bilan” kabi asarlarini yaratdi.

³ Olim va boshq. Adabiyot (Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 8-sinf uchun darslik-majmua). - T.: G‘. G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, O‘zbekiston nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010. 132-bet.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

30-yillar Fitrat uchun ayni kamolot yillari bo‘ldi. U bir qator yangi asarlar yaratdi. U maorif sohasida ham qizg‘in faoliyat ko‘rsatdi. Ilmiy tadqiqot, o‘qituvchilarning malakasini oshirish oliygohlari va dorilfununlarda dars berdi.

Abdurauf Fitrat 1927-yilda O‘zbekistonga qaytadi va Samarqanddagi Oliy pedagogika instituti (hozirgi SamDU) da, keyinchalik esa Toshkentda Fanlar qo‘mitasi va Madaniyat institutida faoliyat yuritadi. Qomusiy bilim va badiiy iste’dod egasi bo‘lgan Fitrat ilk aspirantlarga rahbarlik qilgan⁴.

1928-yilda u Samarqand dorilfununida faoliyat ko‘rsatadi. Sharq tillari va adabiyoti bo‘yicha ma’ruzalar qiladi. Musiqashunos olim sifatida “Shashmaqom”, “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi”, “Sharq musiqasi” kabi tadqiqotlarini yaratadiki, bu asarlar to hozirgi kungacha o‘z ilmiy qimmatini saqlab kelmoqda. Buxoroda musiqa maktabi ham ochgan.

O‘smirlik yillari u Mijmar (“Xushbo‘y o‘t yoqiladigan cho‘g‘don”) taxallusi bilan, so‘ngra Fitrat (“tug‘ma iste’dod”, “tug‘ma tabiat”) taxallusi bilan ijod qilgan.

1930-villarda vaqtlilik matbuotda, ketma-ket uyushtirilgan majlislarda Fitrat “millatchi”, “turkparast”, “islomparast”, “g‘arbning josusi” sifatida nohaq qoralanadi.

1937-yilning mash‘um qora dovuli o‘zbek xalqining fidoyi farzandlari ko‘ksiga “xalq dushmani” tang‘asini bosdi. Fitrat 1937-yil 24-aprelda qamoqqa olinadi va

Adibning hayoti va ijodini adolatli o‘rganish XX asrning 80-yillari oxirida boshlandi. Uch jilddan iborat “Tanlangan asarlar”i bosilib chiqdi. Adib asarlari 1991-yilda Alisher Navoiy nomidagi Respublika Davlat mukofotiga munosib topilgan.

2000-yilda Fitratning 2 jildlik “Tanlangan asarlar”i nashr qilingan. Abdurauf Fitratga “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni ham berilgan.

Ilmiy merosi. Fitrat yetuk ma’rifatparvar olim sifatida o‘zbek, tojik tili va adabiyoti bo‘yicha bir qator darsliklar yaratdi. Uning tilshunoslik, adabiyotshunoslik, adabiy tanqid, adabiyot tarixi, musiqa nazariyasi va tarixi, tarix, etnografiya, folklor, din kabi sohalar bo‘yicha olib borgan ishlari alohida qimmatga molikdir.

Fitrat 1917-yilda “O‘quv. Ibtidoiy o‘quv maktablarining so‘ng sinflari uchun” darsligini yaratdi. Shuni ta’kidlash kerakki, bu asar uning kelajakdagi tadqiqotlari uchun asos bo‘ldi. “Adabiyot qoidalari” 1926-yilda nashr etildi. Bu asar 1939-yilgacha adabiyot nazariyasiga oid yagona qo‘llanma sifatida qo‘llanildi. U to hozirgi kunga qadar ham o‘z ilmiy ahamiyatini saqlab kelmoqda. Fitrat yetuk aruzshunos sifatida ham bir qator ishlarni amalga oshirgan bo‘lib, “Aruz haqida” (1936) risolasi bu jihatdan ibratlidir. Bu asarning amaliyot uchun ahamiyati shundaki, unda vazn

⁴ XX asr o‘zbek adabiyoti. I. T. Andijoniy – “Andijon” nashriyoti 1993 –yil “xalq dushmani” sifatida 1938-yil 4-oktabrda o‘tib tashlanadi. Lekin sud qarori 5-oktabrda chiqariladi.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

belgilaydigan *foilotun* kabi tilda ma’no anglatmaydigan so‘zlar o‘rniga doira ohanglarini (bak-baka-bum-bak kabi) kiritadi. Bu aruz va musiqa o‘rtasidagi yaqinlikdan kelib chiqib qo‘llanilgan.⁵

Fitratning ilmiy merosi haqida so‘z borganda, “Tilimiz” hamda “Yopishmagan gajaklar” naqolalari haqida to‘xtalish o‘rinlidir. “Tilimiz” 1919- yilda chop etilgan. Fitrat bu davrda “Chig‘atoy gurungi” tashkilotining faollaridan biri sifatida millatning ma’naviy ko‘zgusi bo‘lgan til va adabiyot, uning ertangi istiqboli haqida jonbozlik ko‘rsatayotgan edi. Ajnabiy so‘zlarning tilimizga bostirib kirishi bir qator achinarli va tashvishlanarli holatlarni keltirib chiqarayotgan edi. Olim, qolaversa, badiiy so‘z ustasi sifatida bu holatga befarq qarab tura olmas edi. Tilning sofliqi, keragidan ortiqcha chet so‘zlarni majburan kiritish va turkiy so‘zlarni surib chiqarishga qarshi harakat 20-yillarning boshlarida kuchaydi, shubhasiz, uning boshida M. Behbudiy, Munavvar qori, Fitrat kabi taraqqiyparvarlar bo‘ldi. Fitrat ham o‘zining yuqoridagi maqolasini ana shu maqsadda yozgan. Til-millatning qalb ko‘zgusi. Uning boyligini namoyon etish va bu boylikdan zargarona foydalanish o‘sha millatning madaniy saviyasini ko‘rsata oladigan belgilardandir.

Har bir inson o‘z ona tilidagi ichki imkoniyatlardan foydalanmas ekan, u o‘z tilining qashshoqlashishiga zamin yaratadi. Nafaqat o‘zbeklar, boshqa bir qator millatlar ham til sofliqi uchun kurashgan. Demak, Fitrat boshliq taraqqiyparvarlarning bu harakatida hech qanday g‘ayri maqsadlar bo‘lmagan.

Fitrat “Tilimiz” maqolasida arab va fors so‘zlarining turk tiliga kirib kelishi bilan bu til tarovati, go‘zalligiga putur yetganligini aytadi.

Fitratning “O‘zbek adabiyoti namunalari” kitobi bir qator bahslarga sabab bo‘ldi. 1929-yilda “Qizil O‘zbekiston” ro‘znomasida Boybo‘latovning yuqoridagi kitobga taqrizi bosilib chiqdi. G‘ayri niyatlarda yozilgan bu maqolaning boshidan oxirigacha asosiz fikrlar bayon qilingan edi. Garchi maqola yuqoridagi asar haqida bo‘lsa-da, asarni tahlil etuvchi, muallif mehnatini baholovchi fikr yo‘q edi. Muallifning maqsadi Fitratning nomini yomonotliqqa chiqarish edi. Shu bois bo‘lsa kerak, Fitrat Boybo‘latov maqolasiga raddiya bildirib bildirib, “Yopishmagan gajaklar” ni e‘lon qildi.

Abdurauf Fitrat qomusiy olim bo‘lish bilan birga yetuk adib hamdir. Uning ilmiy asarlari yangi davr fani taraqqiyotiga qanday hissa qo‘shgan bo‘lsa, badiiy asarlariham XX asr o‘zbek milliy adabiyotining rivojiga salmoqli ulushini qo‘sha oldi. U zullisonayn ijodkor bo‘lgan. Uning ilmiy, badiiy asarlari tojik ko‘proq o‘zbek tilida yozilgan bo‘lib, asosan, turkiy tilning boy imkoniyatlarini targ‘ib qildi. U yangi

⁵ XX asr o‘zbek adabiyoti. I. T. Andijoniy – “Andijon” nashriyoti 1993 –yil

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

davr adabiyotining bir qator sohalarida chinakam islohlari qila olgan adibdir. U ilmdagi kabi so‘z san‘atida ham o‘z maktabini yaratdi. Bu maktab Cho‘lpon, Elbek, Oybek, Mirtemir, U.Nosir kabi vakillarni yetkazib berdi.

Fitrat Buxoroda o‘qib yurgan vaqtlarida “Mijmar” taxallusi bilan she‘rlar yozgan bo‘lsa-da, ular deyarli saqlanmagan. Shoirning ilk to‘plami “Sayha” (“Chorlov”) nomi bilan 1910-yilda Istanbulda nashr etildi. Unda tojik tilida yozilgan she‘rlar o‘rin olgan bo‘lib, har bir she‘r yakunida turkcha (o‘zbekcha) izoh berilgan.

Adibning “Muxtasar islom tarixi”, “Ro‘zalar”, “Shaytonning tangriga isyoni” (1924, mustabidlik avj olgan zamonda badiiylik va shartlilikning murakkab, yashirin shakllariga murojaat etib yaratilgan, yuzaki qaraganda dahriynamo bo‘lib ko‘rinsa-da, aslida tubida, zamirida ozodlikka intilish, mustaqillik uchun kurash g‘oyalari, Vatan va shaxs erki muammolari badiiy talqin etilgan asar), “Qiyomat” kabi asarlari diniy mavzuda yozilgan. Fitratning “Muxtasar islom tarixi” (1915) va “O‘qu” (1917) asarlari bolalar tarbiyasida muhim rol o‘ynaydi.

Fitrat garchi o‘z asarlarida dini islom g‘oyalarini targ‘ib qilgan bo‘lsa-da, bir dinni ikkinchi dindan ustun qo‘ymadi. Diniy kelib chiqishlaridan qat‘iy nazar inson insonligicha qolmog‘i kerak, degan tushuncha bilan yashadi. Uning yuksak odamiylik fazilatlarini qadrlash haqidagi fikrlari bir qator dramalarida, chunonchi, “Hind ixtilolchilari” dramasida ham o‘ziga xos tarzda rivojlantiradi. Muallif asar qahramoni Rahimbaxsh tilidan bir o‘rinda shunday deydi: “Insonlik majuslik va musulmonlikka qaramaydir”. Qahramonning bu gaplari qatida mustamlakachilarga qarshi kurashda birlashish g‘oyalari yotadi.

Abdurauf Fitrat Turkiyadan qaytgach, nafaqat ijtimoiy hayotda, balki so‘z san‘atida ham bir qator islohlari o‘tkazilishi kerakligini his qildi. U usmonli turk she‘riyatida keng qo‘llanilgan she‘riy vaznlarni dadillik bilan o‘zbek she‘riyatiga olib kirdi. Uning she‘rlaridagi yangicha ohang va uslub o‘sha davr yoshlarining diqqatini tortdi.

Albatta, hayotdagi o‘zgarishlar, millat va Vatan tuyg‘ularini so‘z san‘atiga toboro chuqurroq kirib borishi Fitrat she‘riyatiga ham ta‘sir etmay qolmadi. U ham XX asr boshlarida adabiyot dargohiga kirib kelgan tengdoshlari kabi davrning urib turgan yuragini she‘riyatga olib kirishni maqsad qilib oldi. Uning qahramoni-zamon farzandi.

Millat va vatanning ertangi istiqboli haqida o‘ylovchi, bu yo‘lda kurashlarga tayyor turgan fidoyi inson. Fitratning she‘riyati sharq badiyatiga xos latofatni o‘zida mujassam eta olgan she‘riyat edi. U o‘zining davr muammolari haqidagi fikrlarini chiroyli timsollar vositasida berishga harakat qiladi:

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

*Cholg‘i qili sening nozli tirnog‘ing-la titrarkan,
Umidimni qoplab turgan qora bulut yirtilsun!*

Fitrat lirikasining qamrovi keng. U goh oshiq qalbidan otilgan ishqiy faryodlarga zamon ruhini omuxta etsa, goh davr qadamlariga o‘z qadamlarini moslagan oshiqning sururlarini ko‘tarinki ohanglarda ifodalaydi. U chinakam insoniy muhabbatni tarannum etar ekan, sadoqat, vafo, iymonga doim chanqoq yashaydigan qalb kechinmalari tasvirida mahzun pardalarni kuchaytiradi:

*Qizil gulim borlig‘imning sultoni,
Jonim sening xayolingda kuchaydi.
Yuragimning eng qimmatli armoni,
Nechuk menga marhamating ozaydi?!*

Fitratning 20-yillardagi ijtimoiy-siyosiy qarashlarini o‘zida aks ettira olgan she‘rlaridan biri “O‘qitguvchilar yurtiga”dir. Bunda “Yosh buxoroliklar”ning qurolli qo‘zg‘olon haqidagi fikriga shoirning e‘tirozi bir qadar o‘z ifodasini topgan:

*Orqadoshlar, to‘planmaylik jangli o‘yin yiqqali,
El ko‘zini olg‘on qorong‘u pardalarni yirtqali.
Bir erurmiz ma‘rifat arslonlari, ilm erlari,
To‘planaylik, turing elga to‘g‘ri yo‘llar ochqali.
Ellari mahvdan qutqaron ilm erur,
Bizlari ham bu kundan o‘zi qutqarur.*

Shoir tabiat hodisalaridan ijtimoiy ma‘no axtaradi, uni topadi va davr, inson muammolariga bog‘laydi. “Qor” she‘rida tabiat holatlari o‘ziga xos tarzda jonlantiriladi, inson ruhiyatidagi nuqtalar bilan muqoyasa etiladi:

*Kuchsiz, titroq, oppoq, kichik tomchilar,
Turmay, tinmay tuproq uzra yog‘adur.*

“Mirrix yulduziga” she‘ri haqida. She‘r 1920-yilda yozilgan va “Go‘zal yulduz, yerimizning eng qadrlı tuvg‘oni” misrasi bilan boshlanadi. U istiqlol ruhi bilan sug‘orilgan, salkam 70 yil davomida millatchilik ruhidagi asar sifatida baholangan bo‘lib, unda sotqin, ikkiyuzlamachi, zolim odamlar, “qardosh etin to‘ymay yegan qoplonlar” qoralangan. Fitrat ushbu she‘rida XX asr boshlarida Toshkentda va Turkistonning boshqa chekkalarida bo‘layotgan xunrezliklardan kuyinib yozgan:

*.... Bormi senda qorin-qursoq yo‘lida
Elin, yurtin, borin-yo‘g‘in sotganlar?*

She‘rda muallifning aynan Mirrix yulduziga murojaat qilishining sababi shuki, Mirrix (ya‘ni Mars) mifologik qarashlarga ko‘ra jang-u jadal ramzidir. Mars sayyorasi

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

Shamsiy (Quyosh) yil hisobida Hamal (Mart) oyining homiy sayyorasi hisoblanadi. Shoir o‘z o‘lkasida bo‘lib o‘tayotgan xunrezliklar ko‘lamini urg‘ulab ifodalamoq uchun uni jang-u jadallar makoni - Mirrix (qonday qizil sayyora!) bag‘ridagi hodisalarga qiyoslaydi. Fitrat “Mirrix yulduziga” she‘rida o‘zimizdan chiqqan sotqinlar -yurtfurushlarni ham dadil fosh qiladi. Kelgindi hukumat qutqusiga – va‘dalariga uchib, o‘z millati va xalqini bosqinchilarga ipsiz bog‘lab berishdan toymagan, “qorin-qursoq yo‘lida elin, yurtin, borin-yo‘g‘in sotqonlar” shoirning o‘tli nafratiga duchor bo‘ladilar. Ular el-u yurtini o‘zgalarga sotish bilan “borin-yo‘g‘in” - imonin, vijdonin, millatin sotdilar.

“Go‘zalim, bevafo gulistonim...” she‘ri haqida

Go‘zalim, bevafo gulistonim,
Bog‘i umrimda toza rayhonim,
G‘am-u qayg‘ularim hujumidan
Sen eding mehribon nigahbonim.
Meni behuda tashlading-ketding,
Nega o‘ldirmading-da, tark etding.
Kel, gulim, kel, ayoqingg‘a yiqilay,
Bir zamon qo‘y: to‘lib-toshib yig‘lay.
Qo‘y, biroz qo‘yki, xoki poyingni
Surmadek yoshli ko‘zuma suray...

She‘r barmoq vaznida bitilgan bo‘lsa-da, unda mumtoz she‘riyatimizga xos bo‘lgan badiiy o‘xshatishlar, jonlantirish, istiora, qochirim singari adabiy san‘atlardan keng foydalanilgan. Fitrat ushbu she‘rida o‘z umrini bog‘ga qiyoslagan.

She‘r tarixi haqida Mutal Burxonov (bastakor) xotiralari:

“Bu she‘r opam Fotima Burhonovaga atalgan. Yuqorida aytganimday, amakilarim opamni Fitratga 1928 yili berishgan ekan. Bu paytda Fitrat 42 yoshda bo‘lib, ikki marta u‘ylanishga ulgurgan edi. Ammo nima sababdandir bir xotini bilan muhosasi kelishmagan, ikkinchi xotini esa vafot etgan. Fotima opam bilan Fitrat uch yil shirin turmush kechirishgan, keyin ajralishgan.

Bu Fitrat uchun juda og‘ir zarba bo‘ladi. U ancha vaqtgacha o‘ziga kelolmay yuradi va yuragidagi bor dardini qog‘ozga to‘kib soladi. Shu tarzda “Nega tark etding meni?” degan she‘riy maktub dunyoga keladi. Opam bu maktubni umrining oxiriga qadar ko‘z qorachig‘iday avaylab saqlagan. Men u kishining vafotlaridan so‘ng, qog‘ozlarini ko‘zdan kechirayotib, maktubni topib oldim va undan nusxa ko‘chirdim... va e‘lon qildim.

“Abulfayzxon” fojiasi haqida

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

Muallif ta’rifi bilan aytganda,

“yo‘qsul o‘lkasining tarixidan besh pardali fojia bo‘lgan “Abulfayzxon” asari birinchi o‘zbek fojiasidir. U dastlab 1924-yilda Moskvada nashr etilgan.

Bu asarni yozishda Fitrat Mir Muhammad Amin Buxoriyning “Ubaydullanoma”, Abdurahmon To‘le’ning “Abulfayzxon tarixi”, Mir Vafo Karmonag‘iyning “Tuhfayi x oniy” asarlaridan manba sifatida foydalangan.

Asardagi aksar voqealar va shaxslar tarixiy.

Hakimbiy, Rahimbiy, tarixchi Mirvafo, Ibrohimbiy tarixiy shaxslardir.

Davlat, Ulfat, Qozi Nizom singari obrazlar badiiy to‘qima obrazlardir.

Asarda XVIII asr Buxoro hayoti-ashtarxoniyalar sulolasining oxirgi namoyandalardan biri Abulfayzxon hokimiyatining tanazzuli va mang‘itlar sulolasining dastlabki bosqichi tarixiy haqiqat asosida badiiy aks ettirilgan. Asar g‘oyasi va pafosini ochishda Xayol obrazi kata ahamiyat kasb etadi. Asar oxiridagi “*Ey qop-qora saodat sensan*” degan fikr asarning fojaviy pafosini belgilaydi, “*qop-qora saodat*” deganda yangi tuzumning va’da qilgan “saodat”i Turkiston xalqi boshiga qora kunlarni keltirganligi ramziy ishora tarzida ifodalangan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ismoil To‘lak Andijoniy. XX asr o‘zbek adabiyoti. – “Andijon” nashriyoti, 1993
2. Tulak. XX asr o‘zbek adabiyoti. – Andijon, 1993.
3. Qosimov. Milliy uyg‘onish: Jasorat, ma’rifat, fidoiylik. – T., Ma’naviyat, 2002.
4. Sh.G‘affarov. Istibdod davrida Turkistondagi ta’lim tizimi. – Samarqand.: SamDU nashr, 200.
5. Tog‘aev. va boshqalar. Darsda jadidchilik va uning mohiyatini o‘rganish. // “Xalq ta’limi”, 1993, 1-son.
6. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. – T.: Universitet, 1999.
7. Guli Mahmudova. Jadidizm va Turkistonda axloqiy-estetik fikr taraqqiyoti. – T., 2006.
8. Zunnunov A. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – T.: “O‘qituvchi”, 1992.
9. Azizxodjaeva N.N. pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat – T., 2006.
10. Ziyodova T. “O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish”. T, 2000. – 163 b.
11. www.ziyo.edu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va O‘rta maxsus ta’lim vazirligi portali.
12. www.ziyonet.uz
13. Training Medhods: A. Review and Analysis. Article in Human Resource Development Review Februaire 2013
14. Usmanaliev Khusniddin Murodjon ugli. Creating a favorable atmosphere in the team, Innovations in Pedagogics and Psychology, 2019